

Шаповал Л. І.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Національної академії внутрішніх справ,
м. Київ

ВИДИ ПРЕДСТАВНИЦТВА В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Анотація. Проаналізовано види представництва в цивільному праві України, надано їх правову характеристику і розкрито зміст кожного з них. Під час розкриття загальних положень про диференціацію представництва звертається увага на те, що вольові акти опікуна повинні перебувати у прямій залежності зі здійсненням суб'єктивних прав і виконання обов'язків підопічного та вказівкою закону.

Звернено увагу на те, що найбільш природним явищем, що відповідає сутності цивільно-правового представництва, є договірне представництво. У разі відсутності договору про представництво виникають явища, що подібні до представництва, але за своєю сутністю не дуже близькі до нього.

У разі з'ясування особливостей недоговірного представництва звернено увагу на те, що опікун недієздатного виражає свою волю, яка визначається і диктується покладеними на нього обов'язками щодо захисту прав недієздатного. Воля опікуна спрямована не на заміну волі підопічного, а на вибір засобів щодо здійснення суб'єктивних прав і виконання обов'язків підопічного. Це істотно відрізняє відносини, що виникають у разі вчинення правочинів опікунами від імені їх недієздатних підопічних, від правочинів, вчинених дієздатними громадянами через представників.

Вступ

Інтереси України як самостійної незалежної демократичної держави вимагають створення чітко визначеної законодавчої бази, яка дасть можливість нашій державі інтегруватись у європейський та світовий простір.

На сучасному етапі розбудови української державності, проведення системних правових реформ одним з головних завдань є така організація громадського життя, за якої всіляко

полегшуються і розширюються можливості набуття, здійснення та захисту суб'єктивних прав і виконання обов'язків. Ефективним засобом такого розвитку суспільства є цивільно-правовий інститут представництва.

Значення цього інституту у суспільному житті зумовлене тим, що за допомогою інституту представництва створюються додаткові можливості для здійснення прав і виконання обов'язків учасниками цивільних правовідносин, забезпечується більш повний захист їхніх суб'єктивних прав, підвищується ефективність встановлення економічних зв'язків між суб'єктами господарювання.

Громадяни нерідко звертаються до представництва, вчиняючи правочини, здійснюючи свої права (у разі отримання заробітної плати, поштового переказу і т.п.), а також виконуючи обов'язки батьків (усиновлювачів) та опікунів стосовно малолітніх чи недієздатних осіб.

Представництво застосовується і у відносинах з участю юридичних осіб.

Цивільно-правовий інститут представництва об'єднує різноманітні за своїм змістом відносини з участю фізичних та юридичних осіб, державних та громадських організацій. Сфера застосування представництва охоплює всі галузі економіки нашої держави. Саме тому інтерес до дослідження проблем, пов'язаних з розкриттям правової природи представництва, його змісту, видів та інших питань проявляють як науковці, так і практики.

Варто зазначити, що останніми роками в Україні на монографічному рівні питання цивільно-правового представництва досліджувались у дисертаційних роботах Н. Федорченко, І. Гелецької, С. Керимова, але, незважаючи на певні досягнення в цьому напрямі, залишились спірними низка теоретичних положень, пов'язаних з представництвом у цивільному праві. Мають місце протиріччя у системі законодавчих актів, норми яких регулюють суспільні відносини щодо представництва. Залишається не досить визначеною роль держави у захисті прав малолітніх та недієздатних осіб, які постраждали від протиправної діяльності опікунів чи інших осіб, причетних до представництва щодо них.

Саме тому проблеми правового регулювання суспільних відносин, пов'язаних з представництвом у цивільному праві, набувають усе більшого значення, чим і зумовлюється актуальність теми дослідження та доцільність проведення його в рамках цієї монографії.

1. Загальні положення про диференціацію представництва

Види представництва неможливо встановити без визначення підстав його виникнення. Якщо встановлено, що представництво є певним цивільно-правовим відношенням, то як будь-яке правовідношення воно виникає на підставі юридичних фактів. Юридичні факти – теж явище неоднорідне. Вони поділяються на події та дії. Дії – це наслідки волевиявлення людей. Події настають незалежно від волевиявлення.

Дослідженню підстав виникнення представництва значну увагу приділила І. Гелецька. Дослідивши позиції багатьох авторів з цього питання, вона дійшла висновку, що найбільш правильною є позиція тих авторів, які поділяють представництво на два види: законне (обов'язкове) та добровільне. Обов'язкове представництво виникає внаслідок обставин, що не залежать від волі особи, яку представляють, причому юридичні факти – підстави представництва – не регулюють відносини між особою, яку представляють, та представником. Це робить закон [1, с. 69].

Обґрунтовуючи свої висновки, І. Гелецька наголошує, що у разі обов'язкового представництва, яке встановлюється або за прямою вказівкою закону або на основі розпорядчого акта, що видається відповідно до закону, саме закон визначає і повноваження представника. Зокрема, повноваження опікуна як представника.

Тому у таких випадках воля представника формується волею законодавця, а не особи, яку представляють, яка, як особа недієздатна, не володіє юридично значущою волею. Однак якщо недієздатні не володіють юридично значущою волею, то вони володіють юридично значущими інтересами, з якими і повинен рахуватися опікун у своїй діяльності. Відповідно до інтересів підопічного закон визначає повноваження опікуна. Таким чином, вольові акти опікуна перебувають у прямій залежності від інтересів підопічного та прямої вказівки законодавця [1, с. 72].

Навівши таку цитату, ми переслідуюмо мету не тільки послатись на роботу І. Гелецької, але й звернути увагу на оригінальність обґрунтування законного представництва. Беззаперечно, автор має рацію, коли стверджує, що недієздатні не володіють юридично значущою волею і тому їх волю необхідно замінити волею іншої особи. Що ж до твердження, що недієздатний володіє юридично значущим інтересом, з яким повинен рахуватися опікун, то необхідно визначитись, що ж являє собою інтерес недієздатного.

В. Грібанов запропонував таке визначення поняття інтересу: це потреба, що прийняла форму свідомого спонукання і прояву в житті бажань, намірів, прагнень і знайшла відображення у тих відносинах, у які вступають особи у процесі своєї діяльності [2, с. 240]. Як видно, інтерес – це потреба, що прийняла форму свідомого спонукання, а тому недієздатний інтересу мати не може.

І. Бірюков під інтересом у цивільному праві розуміє об'єктивну причину діяльності суб'єкта, спрямовану на задоволення певних майнових потреб, потреб, що виникають у сфері інтелектуальної діяльності, та потреб, що породжуються наявністю та функціонуванням особистих немайнових прав та обов'язків [3, с. 20].

Недієздатний не в змозі самостійно визначити об'єктивну причину своєї діяльності і не може самостійно задовольняти майнові та немайнові потреби.

І. Гелецька стверджує, що недієздатний володіє не просто інтересом, а юридично значущим інтересом. З огляду на те, що більшість авторів інтерес відокремлюють від суб'єктивних прав, вважаючи, що ні природа інтересу, ні сутність суб'єктивного права, ні взаємний зв'язок між ними не дають підстав для твердження про те, що інтерес входить у самий зміст суб'єктивного права [2, с. 240].

На думку В. Тархова, вказівка на інтерес уповноваженої особи в понятті суб'єктивного права не є ні правильною, ні корисною. Вона ускладнює теоретичні дослідження і може завдавати шкоди охороні суб'єктивних прав [4, с. 129].

Інтерес, навіть перебуваючи під охороною закону чи права, на відміну від суб'єктивного права, не має такої правової можливості, як останнє, оскільки не забезпечується юридичним обов'язком іншої сторони. Законний інтерес відбиває лише легітимне прагнення свого носія до того, що не заборонено законом, тобто тільки його бажання, мрію, потяг до нього, а отже, і не юридичну, а фактичну (соціальну) можливість [5].

Отже, інтерес, по-перше, перебуває поза суб'єктивним правом, по-друге, він є проявом волі носія суб'єктивного права (інакше його б не можна було поділяти на юридично значимий і протиправний).

Виходячи з викладеного, важко погодитись з тим, що опікун повинен рахуватись у своїй діяльності тільки з юридично значущим інтересом підопічного та вказівками законодавця.

Недієздатний є особою правоздатною, а як правоздатна особа він здатний мати цивільні права і обов'язки, але він не тільки здатний мати, а й має низку особистих немайнових прав, принаймні тих, що виникають від народження. Він має певні майнові права (пенсію, інші виплати та майно). Він може мати суб'єктивні права, що виникають у результаті інтелектуальної діяльності.

Тому вольові акти опікуна повинні перебувати у прямій залежності зі здійсненням суб'єктивних прав і виконання обов'язків підопічного та вказівкою закону. При цьому необхідно враховувати вимоги, що застосовуються у разі задоволення певних інтересів дієздатних осіб. Тут має місце неначебно аналогія інтересу.

Про інтерес можна вести мову у разі виникнення договірною представництва. Для досягнення свого інтересу особа, яку представляють, і вступає у представницькі відносини. Саме діяльність представника у договірному представництві повинна бути спрямована на задоволення відповідних майнових потреб особи, яку представляють, потреб, що виникають у сфері інтелектуальної діяльності, та потреб, що породжуються наявністю та функціонуванням особистих немайнових прав та обов'язків, а це є складовою частиною інтересу особи, яку представляють.

І. Гелецька стверджує, що підставою обов'язкового представництва можна вважати народження дитини, посвідчене належним чином, посилаючись при цьому на ст. 121 СК України. Необхідно звернути увагу, по-перше, на те, що у ст. 121 СК України термін «представник» не використовується, і по-друге, у наведеній статті скоріше йдеться про правоздатність матері, батька і дитини. З народженням у дитини виникає правоздатність, а у її батьків обсяг правоздатності значно розширюється.

А тепер щодо договірною (добровільного) представництва. Добровільне представництво виникає через договір та видачу довіреності і характеризується тим, що воля його суб'єктів має вирішальне значення для його виникнення.

Саме тому, зазначаючи, що законне представництво не залежить від волі особи, яку представляють, було б логічним сказати, що воно принаймні залежить від волі представника стати представником.

Відчуваючи спірність такої класифікації, І. Гелецька звертає увагу на те, що у разі добровільного представництва внутрішнє праввідношення виникає, як правило, через договір, зокрема, договір доручення.

Роблячи з цього висновок, зазначимо, що співвідношення права та обов'язку повіреного з виконання доручення є паралельним і він не тільки несе обов'язок вчинити певні дії від імені довірителя, але і має право (повноваження) вчинити ці дії [1, с. 74].

В обов'язковому представництві чомусь звертається увага лише на відсутність волі особи, яку представляють, звертаючи особливу увагу на безпорадність цієї особи. Саме з цієї причини закон немов би примушує опікуна цієї особи здійснювати її суб'єктивні права та обов'язки.

Такий підхід до вирішення проблеми класифікації представництва видається не зовсім вдалим. Адже якщо визнати представниками малолітнього його батьків, то виявиться, що вони мають набагато більше можливостей проявити свою волю щодо здійснення суб'єктивних цивільних прав своїх малолітніх дітей порівняно з добровільним представником.

Саме в цьому протиріччі проявляється непослідовність прибічників поділу представництва на договірне і законне. І, можливо, це викликало найбільшу критику їх позицій. Адже в літературі зверталась увага на те, що «сам термін «законне представництво» може ставити під сумнів інші види представництва» [6, с. 160]. Назване зауваження і натепер лишається фактично не спростованим.

У цьому зв'язку важко погодитись з висновком Г. Лазько, що оптимальними моделями цивільно-процесуального представництва є законне та договірне, які найбільш повно відповідають сучасним тенденціям побудови в Україні демократичної, соціальної та правової держави, а також визнання принципу верховенства права та прав і свобод особи як фундаментальних принципів функціонування громадянського суспільства [7, с. 56].

Такий висновок не відповідає ні сучасним тенденціям побудови в Україні демократичної, соціальної та правової держави, ні принципу верховенства права. Термін «законне представництво» свідчить про верховенство закону, а не права, що не відповідає демократичним тенденціям розвитку держави.

Не менш спірною є назва одного з видів представництва – обов'язкове представництво. Якщо однією з підстав виникнення договірного представництва є не тільки волевиявлення особи, яку представляють, а й представника, то з таких позицій необхідно підходити до аналізу правової природи законного (обов'язкового) представництва. Адже важко уявити ситуацію, у

якій особа призначається опікуном поза її волею. Як договірне, так і законне представництво, як правило, виникає за волею представника. Як виняток можна назвати встановлення батьківства у судовому порядку.

З викладеного видно, що поділ представництва на добровільне і обов'язкове приховує істотні протиріччя і породжує сумніви.

Найбільш природним явищем, що відповідає сутності цивільно-правового представництва, є договірне представництво. В його основі лежить погоджене волевиявлення представника і особи, яку він представляє. Як правило, таке представництво здійснюється за довіреністю.

У разі відсутності договору про представництво виникають явища, подібні до представництва, але за своєю сутністю не дуже близькі до нього. Тому цивільно-правове представництво найдоцільніше поділяти на договірне і недоговірне представництво. Недоговірне представництво виникає поза волею особи, яка потребує захисту через неможливість здійснювати свої суб'єктивні права чи виконувати обов'язки самостійно. Така класифікація закладена і в ч. 3 ст. 237 ЦК України, згідно з якою представництво виникає на підставі договору, закону, акта органу юридичної особи та з інших підстав, встановлених актами цивільного законодавства [8].

Висловлено думку про те, що підставами представництва можуть бути одні юридичні факти, а підставами повноваження – інші. Так, Б. Черепакін відносив до підстав представництва правочин про представництво, а підставою повноваження називав видачу довіреності [9, с. 198]. Згідно з іншою точкою зору, підстави представництва і підстави повноваження – одні й ті ж юридичні факти [10, с. 65]. Зміст питання не змінюється, – пише В. Рясенцев, – коли говорять не про підстави представництва, а про підстави повноваження, причому в цьому разі під повноваженням розуміють «право представництва» [11, с. 48].

Обсяг і характер повноважень, якими наділяється представник, залежать від того, з яких саме юридичних підстав виникло відношення по представництву. Водночас специфіка різних підстав виникнення відносин по представництву служить критерієм класифікації цих відносин [12, с. 203].

Ю. Калмиков та В. Тархов зазначають, що в основу класифікації підстав представництва повинен бути покладений загальний розподіл юридичних фактів на події і юридичні дії, і що таке

угруповання підстав представництва має визначений сенс. На їхню думку, в одних випадках представництво виникає незалежно від волі особи, яку представляє представник, в інших – встановлюється з волі особи, яку представляє представник [13, с. 186].

Але ж, як було зазначено, поділ представництва за волевиявленням особи, яку представляють, несе у собі значні протиріччя і викликає сумнів у доцільності такої класифікації.

Договірне представництво виникає за волею як дієздатної особи, яка звертається за допомогою до представника для вчинення правочинів, так і за волею представника. За загальним правилом відносини договірного представництва відповідають загальним умовам вчинення правочинів.

Що ж до диференціації представництва, то його можна класифікувати і за іншими ознаками:

- за підставами виникнення – договірне і недоговірне¹;
- за порядком надання повноважень – засноване на довіреності, законі, адміністративному акті;
- за змістом – виключне і комплексне;
- за способом виконання – таке, що виконується представником особисто, і таке, що виконується за передорученням.

2. Договірне представництво

Найбільш поширеною підставою виникнення представництва є договір, який пов'язує представника з особою, яку представляють.

Правильно вказувала О. Невзгодіна [14, с. 69] на те, що у разі договірного представництва юридичні факти, які є його підставою (згода, видача довіреності), несуть ніби «подвійне навантаження»: породжуючи внутрішні відносини представництва, вони одночасно є засобом індивідуального, здійснюваного на підставі норм права, регулювання відносин представництва, а тому є засобом формування конкретного змісту прав та обов'язків учасників представництва. Фіксація ж цього змісту зовні здійснюється відповідно до норм права про форму правочину.

---

¹ Недоговірне представництво – це представництво, яке виникає поза волею особи, яку представляють, або у випадках, передбачених законом, з урахуванням її волі.

У науці цивільного права існує декілька позицій з приводу того, чи виникає договірне представництво виключно за волею особи, яку представляють, чи для цього необхідне і волевиявлення представника.

Так, О. Невзгодіна [15, с. 63–64] трактує договірне представництво як таке, що виникає не тільки за волею особи, яку представляють, але одночасно і за волею представника. Неможливість виникнення договірного представництва без волі особи, яку представляють, очевидна. Не менш очевидним є той факт, що без зустрічного волевиявлення майбутнього представника прийняти на себе представницькі функції договірне представництво виникнути не може. Два зустрічні волевиявлення дають не що інше, як договір між особою, яку представляють, та представником, що спрямований на виникнення відносин представництва. Тому підставою виникнення договірного представництва може бути тільки згода сторін, зафіксована у договорі.

У літературі немає єдиного визначення поняття представництва за договором. Так, Ю. Заїка дає таке визначення представництва за договором: це таке представництво, яке виникає в результаті угоди між представником та особою, яку він представляє. Для здійснення такого представництва необхідно отримати довіреність, яку той, кого представляють, видає представникові як доказ наданих йому повноважень [16, с. 128]. С. Ландкоф договірним називає таке представництво, яке побудоване на згоді між представником та довірительом. Найчастіше це договір доручення. Договірне представництво може виникати і на основі трудового договору. Межі повноваження договірного представника визначаються виключно за згодою довірителя [17, с. 123].

Деяко іншої точки зору дотримуються Ю. Толстой та А. Сергєєв, які вважають, що договірне представництво виникає виключно за волею учасників договору [18, с. 232], але, по суті, це не протирічить наведеному вище. Тому, як точно, на наш погляд, зазначила І. Гелецька, доцільно все-таки зазначений вид представництва йменувати саме договірним через те, що у такому разі без договору, згоди, домовленості не зможуть виникнути відносини представництва.

Своєрідної позиції дотримувався О. Йоффе [6, с. 198–199], коли доводив, що добровільне та договірне представництво – це не тотожні поняття. Його аргументи базувалися на тому, що

внутрішня сторона у добровільному представництві інколи може бути заснована не на договорі, а на інших актах права (наказ керівника, службова інструкція), і, оскільки має місце добровільне представництво, останнє здійснюється у порядку виконання представником службових обов'язків. Зовнішня сторона у добровільному представництві (повноваження) найчастіше виражається в односторонньому договорі (довіреності). А сам договір, навіть договір доручення, не містить повноваження особи і тому не може бути підставою внутрішньої сторони добровільного представництва. В. Вольфсон ще свого часу вказував, що «взаємини між довірником та довіреним визначено у договорі доручення. У цьому договорі визначено їхні внутрішні взаємини. Цей договір не торкається третіх осіб. Але призначення доручення полягає у тому, щоб через довіреного зв'язати безпосередньо довірника з контрагентом. Для цього треба, щоб внутрішні взаємини поміж довірником та довіреним мали свій зовнішній вираз, який був би доступний для відома третіх осіб... На підставі умов праці того чи іншого службовця, на підставі того, що саме він робить на підприємстві, здебільшого легко встановити також і межі його повноважень, що належать тому або іншому представникові... Але здебільшого договори з довіреним складаються поза підприємством довірника, що цей довірений обслуговує. У такому разі потрібне формальне визначення його вповноважень. Для цього і служить довіреність» [19, с. 145].

Із твердження О. Йоффе можна зробити висновок, що представництво може існувати окремо у формі добровільного та окремо у формі договірної. Але п. 1 ст. 244 ЦК України встановив, що за довіреністю може здійснюватися представництво, яке ґрунтується на договорі. Як було вище зазначено, основою договірної представництва, незалежно від підстав виникнення, завжди є договір двох сторін, тобто договір (договір доручення, трудовий договір). Договір доручення, беззаперечно, вважається підставою виникнення договірної представництва, як і трудовий договір.

Так, через договір доручення «одна сторона (повірений) зобов'язується вчинити від імені та за рахунок другої сторони (довірителя) певні юридичні дії. Правочин, вчинений повіреним, створює, змінює, припиняє цивільні права та обов'язки довірителя» (ст. 1000 ЦК України).

У договорі доручення або у виданій на підставі договору довіреності мають бути чітко визначені юридичні дії, які належить вчинити повіреному. Такі дії мають бути правомірними, конкретними та здійсненними (ст. 1003 ЦК України).

Сторонами в договорі доручення є довіритель і повірений, якими можуть бути дієздатні фізичні особи та юридичні особи.

Предметом договору доручення є юридичні дії, пов'язані із наданням нематеріальних посередницьких послуг (підписання документів, вчинення правочинів, навантаження вантажу тощо). Предмет договору доручення конкретизується у вказівках довірителя, які мають своєрідну форму замовлення на надання посередницьких послуг.

Законом не передбачені спеціальні вимоги щодо форми договору доручення, тому на договір доручення поширюються загальні правила про форму правочинів.

Строк дії договору доручення залежить від характеру даного довірителем доручення. У договорі доручення може бути визначений строк, протягом якого повірений має право діяти від імені довірителя. Ціна (розмір плати за послуги) у оплатному договорі доручення визначається домовленістю сторін.

Обов'язки повіреного:

- вчиняти дії відповідно до змісту даного йому доручення. Повірений може відступити від змісту доручення, але він повинен повідомити про це довірителя;

- виконати дане йому доручення особисто. Повірений має право передати виконання доручення іншій особі, якщо це передбачено договором або якщо повірений був вимушений до цього обставинами з метою охорони інтересів довірителя, але довіритель повинен бути про це негайно повідомлений;

- повідомляти довірителеві на його вимогу всі відомості про хід виконання його доручення;

- після виконання доручення або в разі припинення договору доручення до його виконання негайно повернути довірителеві довіреність, строк якої не закінчився, і надати звіт про виконання доручення та виправдні документи, якщо це вимагається за умовами договору та характером доручення;

- негайно передати довірителеві все одержане у зв'язку з виконанням договору (ст. ст. 1005–1006 ЦК України).

Довіритель зобов'язаний:

- видати повіреному довіреність на вчинення юридичних дій, передбачених договором доручення;

- забезпечити повіреного засобами, необхідними для виконання доручення;
- відшкодувати повіреному витрати, пов'язані з виконанням доручення;
- негайно прийняти від повіреного все одержане ним у зв'язку з виконанням доручення;
- виплатити повіреному плату, якщо вона йому належить (ст. 1007 ЦК України).

Договір доручення припиняється на загальних підставах припинення договору, а також у разі:

- відмови довірителя або повіреного від договору;
- визнання довірителя або повіреного недієздатним, обмеження його цивільної дієздатності або визнання безвісно відсутнім;
- смерті довірителя або повіреного. У разі смерті повіреного його спадкоємці повинні повідомити довірителя про припинення договору доручення та вжити заходів, необхідних для охорони майна довірителя, зокрема зберегти його речі, документи та передати їх довірителеві (ст. 1008 ЦК України).

Загалом, можна стверджувати про те, що договір доручення, основним змістом якого є домовленість про представництво, є договором про представництво. «Доручення, по суті справи, є не що інше, як договір про представництво. На нього тому і поширюються загальні правила про представництво, що містяться в ЦК України» [20, с. 508]. «За своєю правовою природою він є договором про представництво, за яким одна особа зобов'язана діяти від імені та за рахунок іншої особи» [21, с. 20].

Регулюючи внутрішні відносини особи, яку представляє представник, і представника, він одночасно служить тим юридичним фактом, що приводить до виникнення представництва. Договір доручення широко застосовується в цивільному, цивільно-процесуальному, трудовому і кримінально-процесуальному праві. Виступ адвоката у суді, отримання заробітної плати й інших виплат замість працівника, а також виступ адвоката в кримінальному процесі ґрунтуються на договорі доручення [22, с. 14].

Натепер у науковій і навчальній літературі досить чітко розмежовуються доручення і довіреність, що, безумовно, водночас зв'язано із включенням у чинному законодавстві норм про довіреність у Загальну частину Цивільного кодексу. Однак відголоси змішування, що раніше допускалися, ще зустрічаються і

у законодавстві, і в літературі, і в практиці. Так, у Законі України «Про нотаріат» до 2019–2020 років існував лише термін «доручення», такого ж терміна, як «довіреність», не існувало. Наприклад, лише 14.07.2020 року ч. 1 ст. 58 ЗУ «Про нотаріат» було опубліковано в новій редакції, де з'явився термін «довіреність», до цього йшлося про те, що нотаріуси посвідчують доручення.

Із зазначеного можна зробити висновок, що для уникнення розбіжностей між термінами «доручення» та «довіреність» ЗУ «Про нотаріат» лише нещодавно було узгоджено з Цивільним кодексом України. Інструкція про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України з ЦК України вже до цього була узгоджена.

С. Братусь, О. Йоффе та В. Рясенцев зазначали, що внутрішня сторона в представництві за договором ґрунтується іноді не на договорі, а на актах адміністративного права (припис начальника, службова інструкція і т. п.), і тоді воно здійснюється в порядку виконання представником його службових обов'язків. Зовнішня сторона в представництві за договором (повноваження) в більшій частині ґрунтується на односторонньому правочині, вираженому в довіреності, чи в створенні такої обстановки, з якої треті особи мають підстави побачити наявність відповідного повноваження у певної особи (продавець у роздрібній торгівлі, касир і т. п.) [23, с. 198–199]. Але у такому разі взаємини сторін також виникають через договір (трудоий). Коли особа влаштовується на роботу, для виконання певних трудових функцій, вона тим самим автоматично дає згоду на подальші дії керівника стосовно неї у виконанні своїх посадових обов'язків.

Зазначимо, що у разі представництва на підставі акта органу юридичної особи, окрім наявності зустрічного волевиявлення майбутнього представника, присутній також і обов'язок діяти певним чином у зв'язку з виконанням цією особою службових обов'язків та приписів, які вказані у акті органу юридичної особи.

Приєднуючись до думки І. Гелецької [1, с. 145], зазначимо, що ми теж дотримуємося тієї позиції, що висвітлюване нами поняття все-таки має іменуватися саме договірним, бо договір – це один зі способів добровільного волевиявлення.

Підставою представництва за договором є факт членства у творчих організаціях. Письменник, художник і інший творчий працівник вступають у відповідну організацію по своїй волі. Ця обставина зумовлює добровільний характер представництва інтересів авторів і їх захист [22, с. 16].

Представництво за договором є всякий раз, коли особа, яка здатна і сама вступити в юридичні відносини, надає іншій особі за згодою з нею право вчиняти правочини від її імені (від імені особи, яку представляє представник) [24, с. 174].

Якщо у разі представництва за договором повноваження представника визначаються відповідно до закону волею особи, яку представляє представник, то це означає, що, вчиняючи власні вольові акти, представник зобов'язаний погоджуватися з волею особи, яку він представляє. Як, однак, бути у разі порушення представником цього його обов'язку? Чия воля заслуговує переваги – представника чи особи, яку представляє представник? Для відносин представника з особою, яку він представляє, завжди вирішальне значення має воля останнього, і якби представник порушив її, він був би зобов'язаний відшкодувати завдані йому збитки [12, с. 205–206].

Далі, на нашу думку, доречно розглянути, до якого виду представництва належать патронатні вихователі, прийомні батьки та батьки-вихователі [25, с. 20], діяльність яких запроваджена Сімейним кодексом України.

Патронатна сім'я, прийомна сім'я та будинок сімейного типу утворюється на підставі договору між патронатними вихователями, прийомними батьками, батьками-вихователями та органом опіки і піклування, який передає їм дитину-сироту або дитину, позбавлену батьківського піклування, для виховання та спільного проживання [25, с. 20].

Передаючи дитину патронатним вихователям, прийомним батькам, батькам-вихователям, орган опіки і піклування не втрачає зв'язків з цією дитиною. Він зобов'язаний контролювати виконання цими особами своїх обов'язків щодо виховання та утримання дітей.

На думку І. Бірюкова, за термінологією договір про патронат над дітьми має багато спільного з цивільно-правовим договором. А, на нашу думку, у зв'язку з доповненням СК України главами 20-1 та 20-2, то і договір про влаштування дітей до прийомної сім'ї та договір про організацію діяльності дитячого будинку сімейного типу теж має багато спільного з цивільно-правовим договором.

У ньому застосовуються цивільно-правові терміни: договір, сторони, оплатність, двосторонність тощо. Але за своєю правовою природою цей договір не є цивільно-правовим і на нього не можуть поширюватись положення зобов'язального права, тому що:

по-перше, предметом цього договору є діяльність, пов'язана з вихованням та утриманням дітей, що є сферою регулювання сімейного права;

по-друге, за невиконання умов договору не встановлена цивільно-правова відповідальність у вигляді відшкодування збитків чи інших майнових санкцій;

по-третє, патронатні вихователі, прийомні батьки, батьки-вихователі за своїм правовим статусом прирівнюються до опікуна (піклувальника) дитини, права та обов'язки якого встановлено не умовами договору, а нормами сімейного чи адміністративного законодавства [26, с. 274].

Слід зазначити, що на передачу дитини у сім'ю патронатного вихователя, до прийомної сім'ї чи до дитячого будинку сімейного типу потрібна згода дитини, якщо вона досягла такого віку, що може її висловити [27]. Це положення відповідає ч. 1 ст. 171 СК України, відповідно до якої дитина має право на те, щоб бути вислуханою батьками, іншими членами сім'ї, посадовими особами з питань, що стосуються її особисто, а також питань сім'ї [28, с. 380–381].

Як зазначила І. Гелецька, оскільки патронат є однією із форм влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування, у чужу сім'ю на виховання, зазначений інститут, на нашу думку, також може породжувати відносини представництва, тобто патронатний вихователь може займати правове становище опікуна або піклувальника [1]. Як бачимо, це знайшло відображення, закріплене у ч. 4 ст. 256-2 та ч. 4 ст. 256-6 Сімейного кодексу України, в яких зазначено, що прийомні батьки та батьки-вихователі є законними представниками прийомних дітей і діють без спеціальних на те повноважень як опікуни або піклувальники [25, с. 20].

На думку В. Рясенцева, патронатний вихователь є опікуном або піклувальником [29, с. 287]. Такої ж думки дотримується і Г. Свердлов. «Ми, – пише він, – повинні розглядати особу, що взяла дитину на виховання за договором патронату, як опікуна (піклувальника). Тільки таке рішення цього питання найбільшою мірою відповідає завданням охорони інтересів дитини»² [30, с. 86].

---

² На нашу думку, оскільки інтереси дитини формуються не самою дитиною, а іншими суб'єктами, тому правильніше було б писати не про охорону інтересів дитини, а про охорону суб'єктивних прав дитини.

Між патронатом, опікою й піклуванням є й деякі розходження, але вони не стосуються суті відносин між вихователями й дітьми. Ці розходження здебільшого зберігаються лише у тексті законів, що регулюють патронат, опіку й піклування:

а) патронат відрізняється від опіки й піклування тим, що прийняття обов'язків патронатного вихователя цілком залежить від бажання особи, що бере дитину на виховання. Але практика не знає випадків призначення опікунів і піклувальників без їхньої на те згоди;

б) тривалість опіки й піклування встановлена законом, вона не може бути змінена сторонами. Строк патронату визначається сторонами під час укладання договору. Але все-таки це розходження не має практичного значення і суттєвого впливу на виховання осіб, які перебувають під патронатом, не справляють;

в) патронатний вихователь одержує щомісяця на утримання особи, яку він патрує, встановлену договором суму. Опікуни ж можуть отримувати кошти на утримання підопічних тільки в тих випадках, коли ці засоби відпускаються органами соціального забезпечення за клопотанням органів опіки й піклування [31, с. 51].

г) опіка й піклування ґрунтуються не на договорі, як патронат, а призначаються в судовому порядку.

Як зазначає В. Бошко, «діти, що перебувають під патронатом, звичайно, є чужими особі, що укладає договір про патрування, а не близькими їй по сімейній, кровно-родинній лінії» [32, с. 323].

Це суттєво впливає на правове становище патронатних вихователів порівняно з правами та обов'язками батьків. Якщо батьки здійснюють не тільки права своїх дітей, а й свої права та обов'язки, що становлять обсяг їх правоздатності щодо своїх дітей, то патронатні вихователі здійснюють лише права і обов'язки, зазначені в договорі, що є проявом їхньої дієздатності.

Що ж до розходження між патронатом і опікою, то повноваження опікуна формуються на підставі норм законодавства, а повноваження патронатного вихователя, крім того, і на підставі договору.

Якщо опікун здійснює захист прав підопічного за рахунок самого підопічного, то патронатний вихователь за кошти, представлені у патронатному договорі.

У літературі запропоновано три види патронатних договорів. Всі вони класифікуються за джерелом здійснення утримання дитини, що певним чином впливає на роль органу опіки і піклування у разі посвідчення такого договору.

1. За рахунок майна дитини – орган опіки і піклування діятиме від її імені як законний представник дитини.

2. За рахунок державного бюджету – орган опіки і піклування діятиме в інтересах держави.

3. За рахунок місцевого бюджету – як представник органу місцевого самоврядування – територіальної громади [33, с. 737].

Щодо першого виду договору, то він не викликає заперечень, бо співпадає з нашою думкою про правове становище органу опіки і піклування стосовно здійснення прав і обов'язків дитини. Адже опіка та піклування – це така форма передачі дітей, які внаслідок тих чи інших обставин залишилися без батьківського піклування, іншим особам, що має на меті їх виховання, захист їхніх особистих і майнових прав, охорону інших інтересів [26, с. 201].

Ми погоджуємось з цією класифікацією, але важко погодитись з думкою про те, що у разі укладання органом опіки і піклування договору за рахунок державного бюджету він діятиме тільки в інтересах держави. На нашу думку, орган опіки і піклування повинен виступати завжди в інтересах дитини.

Саме тому, що він є представником дитини, він і повинен діяти в її інтересах. Він, як представник дитини, повинен одержати гроші з фінансового органу держави чи територіальної громади. І, будучи представником дитини, укласти договір з патронатними вихователями, прийомними батьками чи батьками-вихователями щодо виховання і утримання дитини у сім'ї.

Таким чином, за підставами виникнення, джерелом фінансування патронатний договір теж можна віднести до договірнього представництва.

СК України відніс прийомних батьків та батьків-вихователів до законних представників прийомних дітей, але, на нашу думку, з огляду на те, що для здійснення виховання та утримання цими особами прийомних дітей потрібно укладення договору між ними та органом опіки і піклування, то їх теж можна віднести швидше до договірнього представництва, ніж до законного.

Також, на нашу думку, до договірнього представника належить також і помічник, якого має право собі вибрати дієздатна фізична особа, яка за станом здоров'я не може самостійно здійснювати свої права та виконувати обов'язки (ч. 1 ст. 78 ЦК України).

Такий помічник призначається за заявою особи, яка потребує допомоги, після чого ім'я її помічника реєструється органом опіки та піклування, що підтверджується відповідним

документом. Згідно з ч. 2 ст. 78 ЦК України такий помічник має право на одержання пенсії, аліментів, заробітної плати, поштових відправлень, які належать фізичній особі, що потребує допомоги. Оскільки особа, яка потребує допомоги, є цілком дієздатною, то помічник може здійснювати зазначені дії тільки за згодою цієї особи. Помічник також має право здійснювати дрібні побутові правочини відповідно до повноважень, наданих йому дієздатною особою, помічником якої він є (ч. 3 ст. 78 ЦК України).

Однією з нових договірних форм інституту представництва є комерційне представництво.

Останнім часом усе більшого поширення набуває представництво, що здійснюється особами, які не перебувають у трудових правовідносинах із суб'єктами підприємницької діяльності. Йдеться про комерційних представників [34, с. 37].

Відповідно до ст. 243 ЦК України комерційним представником є особа, яка постійно та самостійно виступає представником підприємців під час укладення ними договорів у сфері підприємницької діяльності.

З правової природи комерційного представництва можна зробити висновок, що комерційними представниками можуть бути юридичні особи, які утворені у встановленому законом порядку, та фізичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності [35, с. 158–159]. Такі представники, формально займаючи положення самостійних суб'єктів права, власне кажучи, повністю залежать від підприємств, інтересами яких вони покликані керуватися у своїй діяльності [36, с. 101].

Слід зазначити, що юридичні особи можуть представляти інтереси як інших юридичних осіб, так і фізичних осіб. Однак діяльність юридичної особи по представництву допускається лише в межах, передбачених у статуті (положенні) цієї юридичної особи. Причому для одних організацій вона може носити основний характер по представництву, наприклад, у суді по цивільних справах, а для інших – додатковий [37, с. 171].

За підставами свого виникнення комерційне представництво ґрунтується на договорі, укладеному між комерційним представником та особою, яку він представляє. За своєю правовою природою цей договір є договором доручення. Порівнюючи договір доручення з комерційним представництвом, А. Гуєв [38, с. 293] зауважив таке: «Відносини з комерційного представництва завжди мають бути оформлені письмово, тоді як

для договору доручення можлива й усна форма. Представник за комерційним представництвом здійснює свою діяльність постійно; повірений у договорі доручення може виступати і за разовим дорученням довірителя».

Слід зазначити, що ціллю комерційної діяльності є отримання прибутку. Але це зовсім не кінцева ціль діяльності підприємства загалом. Головна ціль його діяльності (місія) – задоволення громадських потреб у певних видах товарів у тих чи інших географічних межах ринку. Тільки через задоволення потреб можна отримати прибуток. Саме цим цілям у багато чому слугує інститут комерційного представництва. Принаймні, сприяє досягненню цих цілей, що і підтверджує зайвий раз, що знаннями в цій галузі повинен володіти будь-який юрист, який має намір спеціалізуватися в галузі комерційного права.

Комерційне представництво не є тотожним поняттю представництва, незважаючи на те, що походить від нього. Окремі дослідники справедливо вказують: «Поняття комерційного представництва, безумовно, як такого, що походить від класичної концепції цивільного представництва, але в дійсності запозиченого з розмовної мови, має свої особливості, які роблять його автономним поняттям» [39].

Якщо порівняти обидва ці поняття, можна знайти у них такі відмінності. По-перше, предметом цивільного представництва є одна або декілька юридичних дій, вчинюваних представником. Комерційний представник може вчиняти як юридичні, так і фактичні дії або тільки фактичні. Навіть якщо діяльність цивільного представника і включає у себе вчинення фактичних дій, цивільне представництво при цьому має на увазі вчинення виключно юридичних дій, ціль яких – створення, зміна або припинення правовідносин. Але ж представник – це особа, яка вчиняє юридичні дії на користь і від імені іншого; вчиняти дії означає: укладати договір, визнавати різного роду заяви, приймати оплату або поставку товару, тобто брати участь у юридичному правовідношенні. Подібні дії якраз і має вчиняти комерційний представник, уповноважений на укладання договорів від імені особи, яку представляє. Своїми діями він змінює юридичний стан останньої. Участь у справах іншої особи досить часто має змішаний характер з точки зору вчинюваних дій: фізичні та інтелектуальні, юридичні та неюридичні, що повністю відповідає правовому статусу комерційного представника. Однак

два складники діяльності представника та комерційного представника мають протилежне значення. Юридична діяльність представника переважає над фактичною діяльністю. Навпаки, правомочність, за якою комерційний представник може вчиняти правочини, які він підготував, не змінює юридичної природи його договору, головним чином залежної від діяльності фактичної (пошук контрагента та ведення з ним переговорів).

Наступна відмінність комерційного представництва полягає у тому, що діяльність цивільного представника є випадковою і одноособною. Вона поширюється на одну або декілька справ. Комерційне представництво – це професія. Той, хто займається ним, вступає у довготривалі зв'язки з комітентом або наймачем. Ця діяльність полягає у неодноразовому вчиненні операцій певного виду та отримання прибутку. Знаходження клієнтури є звичайною діяльністю представника. Підтримуючи безперервні відносини зі своїм клієнтом, він веде переговори або укладає для нього максимум договорів одного виду.

Це дозволяє віднести комерційне представництво до підприємницької діяльності відповідно до ст. 42 Господарського кодексу України [40, с. 68].

3. Недоговірне представництво

Перед тим, як приступити до аналізу поставлених питань, необхідно зазначити, що деякі з них були предметом розгляду І. Гелецької. З урахуванням цього спрямуємо наші зусилля на вирішення питань щодо видів представництва дещо з іншого боку, спираючись при цьому на опрацювання попередників, співставляючи їх з вимогами чинного цивільного законодавства.

Як уже зазначалось, за підставами виникнення представництво можна поділити на договірне і недоговірне. Оскільки недоговірне представництво виникає поза волею особи, яка потребує захисту через неможливість здійснювати свої суб'єктивні права чи виконувати обов'язки самостійно, то по суті своїй представництвом можна назвати лише договірне представництво, де відбувається поєднання волі особи, яку представляють, і представника. Більше того, ініціатором такого представництва виступає особа, яка має право, але не в змозі самостійно здійснити свої права і виконати обов'язки через збіг певних життєвих обставин. Укладаючи договір доручення з повіреном, вона уповноважує його на заміну себе у здійсненні

тих прав, які вона не в змозі здійснити самотійно. Надавши повіреному повноваження, вона довірилась йому. І саме ця довіра втілилась у наданих повіреному повноваженнях. Тому за повноваженнями один з видів представництва може бути названо представництвом за довіреністю.

У тих випадках, коли повноваження довіритель надати не в змозі, то обов'язок формування повноважень базується на інших засадах. В одних випадках такий обов'язок на себе взяла держава, розробивши низку законодавчих актів, в інших повноваження впливають з акта юридичної особи або з інших, передбачених цивільним законодавством підстав (п. 3 ст. 237 ЦК України).

Необхідно також звернути увагу, що здебільшого здійснення права і виконання обов'язків одними особами за інших виникає не з чітко визначених повноважень, а з настанням певної події і проявляється у вигляді природного права, що є набагато ширшим за право, встановлене законом. Саме до такого права необхідно віднести права й обов'язки батьків стосовно своїх малолітніх дітей.

Розглянувши представництво за договором, яке здійснюється представниками дієздатних осіб, зазначимо, що зовсім по-іншому здійснюються права і виконуються обов'язки у випадках, коли правочини вчиняються на користь малолітніх чи недієздатних осіб. У такому разі закон не визнає у особи, яку представляє представник, розумної і свідомої волі, яка могла б направляти її дії в цивільному обігові. Саме відсутність цієї волі є причиною того, що малолітня особа чи особа, яка визнана недієздатною, не в змозі доручити іншим визначити повноваження щодо здійснення та захисту своїх прав.

На думку В. Рясенцева, у разі представництва за законом воля особи, яку представляє представник, не бере участі у призначенні представника і у визначенні його повноважень. Особа, яку представляє представник, не може також безпосередньо відмінити повноваження чи як-небудь впливати на діяльність представника [41, с. 222].

У зв'язку з цим воля таких осіб для вирішення питання про необхідність представлення їхніх інтересів зовні визнається незначною [42, с. 73].

Тут постає питання, а хто ж буде продавцем будинку, наприклад, який належить малолітній особі? Малолітній, його батьки чи опікун, якщо малолітній залишився без батьківського

піклування? Оскільки малолітній володіє частковою цивільною дієздатністю і не може вчиняти правочинів, то виходить, що законний представник буде виступати у разі продажу будинку і продавцем, і законним представником одночасно. Чи можливо це? Адже в такому разі буде виражатися воля тільки однієї особи, якою може бути батько, усиновитель чи опікун.

Опікун недієздатної особи також не може виражати волю особи, яку він представляє, тому що остання не володіє взагалі волею, якій може бути надане правове значення. Немає підстав у такому разі прибїгати до фікції, говорячи, що опікун виражає ту волю, яку виразив би недієздатний, якби він такою волею володів. Опікун недієздатного виражає свою волю, яка визначається і диктується покладеними на нього обов'язками щодо захисту прав недієздатного.

Воля опікуна спрямована не на заміну волі підопічного, а на вибір засобів щодо здійснення суб'єктивних прав і виконання обов'язків підопічного.

Це істотно відрізняє відносини, що виникають у разі вчинення правочинів опікунами від імені їхніх недієздатних підопічних, від правочинів, вчинених дієздатними громадянами через представників.

Можливість розуміти значення своїх дій і керувати ними не властива людині з моменту народження, вона розвивається відповідно до її фізичного і розумового стану і виникає повною мірою лише з досягненням людиною певного віку. Тому за малолітньою дитиною не визнається дієздатності, тобто здатності власними діями здобувати права і приймати обов'язки, а також розпоряджатися приналежними їй правами і виконувати покладені на неї обов'язки. До досягнення 14 років дитина вважається частково дієздатною, тобто її дії, за винятком вузького кола прямо встановлених законом випадків, позбавлені всякого правового значення, а дії неповнолітніх від 14 до 18 років набувають правового значення, як правило, у разі згоди або наступному схвалення батьком, усиновлювачем або піклувальником. Лише в деяких випадках цілком дієздатними визнаються особи, що не досягли повноліття [43, с. 24].

Про те, що батьки є законними представниками своїх малолітніх дітей, йдеться у ст. 242 ЦК України.

О. Йоффе заперечував проти терміна «законне представництво», пропонуючи іменувати цей вид представництва «обов'язковим

представництвом». Термін «законне представництво», на його думку, по-перше, може посіяти сумнів у законності добровільного представництва, а по-друге, неточність, оскільки повноваження представника виникають не прямо із закону, а з виданого розпорядницького акта про призначення опікуна [44, с. 160].

Але, як зазначив А. Пергамент, з цими розуміннями навряд чи можна погодитися. Коли вживається, наприклад, термін «спадкоємець за законом», ні в кого не виникає сумнівів про законність спадкування за заповітом. Повноваження представника неповнолітнього випливають саме із закону, що покладає на вихователя дитини обов'язок захищати її права, для чого наділяє його правом і покладає на нього обов'язок діяти як представник неповнолітнього. Не можна прийняти на себе обов'язок усиновлювача або опікуна, не ставши одночасно представником дитини. Навіть у тих випадках, коли виховання здійснюється за договором (патронат), вихователь одночасно визнається представником дитини, що виховується [45, с. 182].

На думку І. Бірюкова, на перший погляд визнання батьків представниками своїх дітей не викликає сумніву. Але включення у ЦК України концепції природного права дає підстави дещо по-іншому подивитися на цю проблему. На його думку, з фактом народження не тільки дитина набуває правоздатності і стає носієм природних особистих цивільних прав, а й у її батьків значно розширюється обсяг цивільної правоздатності і виникають додаткові суб'єктивні цивільні права і обов'язки [46, с. 65–66]. І незалежно від того, чи встановлені ці права і обов'язки в законодавчих нормах, батьки будуть усе робити, щоб дитина росла здоровою і вихованою людиною.

Батьки, виховуючи дітей, здійснюють право на виховання.

Заходи, які здійснюють батьки, виховуючи дітей, являють собою у сукупності дії, які служать досягненню загальної мети – вихованню особистості, а також задоволенню почуття батьківської любові. Саме тому держава передбачає право громадянина – батька (матері) на виховання дітей [47, с. 26–28].

У процесі виховання батьки забезпечують функціонування не тільки природних прав дитини на життя, здоров'я, сім'ю, безпечне для життя і здоров'я довкілля, а й здійснюють свої суб'єктивні цивільні права і обов'язки щодо дитини. Здійснення цих прав і виконання обов'язків відбувається через те, що вони є батьками [46, с. 67].

Як було зазначено Я. Веберсом, специфіка здійснення батьківських прав виявляється в такому. По-перше, здійснення батьківських прав як обов'язкової передумови вимагає наявності дієздатності батька (матері) у сфері цивільного права. По-друге, права на виховання дітей, захист їхніх прав і інтересів не обов'язково повинні здійснюватися діями самих батьків, якщо навіть вони дієздатні. Фактичне здійснення окремих повноважень з комплексу батьківських прав може бути передане за згодою іншим особам, наприклад, турбота про виховання дітей може виконуватися родичами чи сторонніми особами [48, с. 203–204].

Відомі радянські вчені-цивілісти, які досліджували проблему представництва батьками своїх дітей, не могли враховувати положення концепції природного права, бо ця концепція за радянською правовою теорією взагалі не відносилась до явища правового. Тому ці питання досліджувались у межах положень теорії об'єктивного права щодо розвитку майнових відносин. Але і за таких умов зверталась увага на неоднозначність цього явища. Так, Р. Халфіна вбачала суттєву різницю між правовим становищем опікуна у разі вчинення ним правочинів від імені недієздатної особи і правовим становищем представника, який діє на підставі довіреності, виданої дієздатною особою. На її думку, є недоцільним об'єднання цих абсолютно різних за своїм характером відносин в один інститут представництва [42, с. 73]. Як зазначив І. Бірюков, хоча думка Р. Халфіної щодо визначення правового становища опікунів у разі виконання прав і обов'язків стосовно підопічного і не була підтримана науковцями і не знайшла відображення у цивільному законодавстві, але сама постановка цієї проблеми має суттєве значення і на сучасному етапі правотворення [46, с. 66].

У теорії цивільного права вже ставилось питання про недоцільність визнавати батьків законними представниками, але, на думку Я. Веберса, теорія не дає їм іншої кваліфікації [48, с. 143].

Представницькі функції батьків стосовно своїх малолітніх дітей підтверджені нотаріальною і судовою практикою. Але з аналізу сімейного законодавства вбачається, що представницькі функції батьків стосовно своїх малолітніх дітей засновані не на наданих ним повноваженнях, а на їхніх природних правах щодо виховання і утримання дітей.

Необхідно також виходити з того, що діти незалежно від віку і стану здоров'я є правоздатними громадянами. Вони здатні мати цивільні права і обов'язки. Для забезпечення особистих немайнових і майнових прав дітей органи опіки і піклування зобов'язані здійснювати контроль за поведінкою батьків з метою недопущення порушення ними прав своїх дітей. Однією з форм такого контролю є надання дозволу батькам на укладання деяких правочинів, пов'язаних з майновими правами їхніх дітей.

За правовою природою такий дозвіл не є повноваженням, а виступає підтвердженням наявності у батьків їхніх природних прав щодо здійснення представницьких функцій стосовно забезпечення прав своїх дітей.

Тому, виходячи з викладеного, пропонуємо внести зміни до ч. 1 ст. 44 ЗУ «Про нотаріат» та надати їй такого вигляду: «Під час посвідчення правочинів визначається обсяг цивільної дієздатності фізичних осіб, які беруть у них участь. У разі вчинення правочинів представником перевіряються його повноваження, а у разі вчинення правочинів батьками з'ясовується, що особи, які вчиняють правочини щодо майна малолітніх дітей, є їхніми батьками».

Виходячи з викладеного, можна дійти висновку, що позиція тих авторів, які виключають із прав і обов'язків батьків стосовно дітей їх представницькі функції, є не досить обґрунтованою. Перш за все, необхідно врахувати положення ст. 242 ЦК України, у частині першій якої зазначено, що батьки є законними представниками своїх малолітніх дітей.

Також слід зазначити, що згідно з ч. 2 ст. 154 СК України, батьки мають право звертатися до суду, органів державної влади, органів місцевого самоврядування та громадських організацій за захистом прав та інтересів дитини, а також непрацездатних сина, дочки як їх законні представники без спеціальних на те повноважень. Перша половина ч. 2 ст. 154 СК України, яка стосується права батьків звертатися до суду, органів державної влади, органів місцевого самоврядування та громадських організацій за захистом прав та інтересів дитини, зрозуміла і, на нашу думку, є цілком сприйнятливою. А друга половина ч. 2 ст. 154 СК України потребує перегляду та доопрацювання. Адже непрацездатний син чи дочка є дієздатними, вони здатні виявляти свою волю та можуть усвідомлювати свої вчинки. Таким чином, непрацездатна особа має право на вільне

волевиявлення, тобто для захисту своїх прав та інтересів вона має право сама звертатися до вищезазначених органів, а також може укласти договір з іншою особою (договір доручення) про захист своїх прав. Батьки ж, на відміну від повіреного, здійснюють захист прав своїх повнолітніх непрацездатних дочки і сина не на підставі виданої довіреності. Крім того, звернення до суду чи інших органів відбувається хоч і на підставі норм цивільного права, але в порядку, передбаченому нормами цивільно-процесуального права.

Отже, на підставі вищезазначеного було б доцільним внести деякі зміни до ч. 2 ст. 154 СК України. На нашу думку, ч. 2 ст. 154 СК України слід надати такий вигляд: «Батьки мають право звертатися до суду, органів державної влади, органів місцевого самоврядування та громадських організацій за захистом прав та інтересів дитини, а також дієздатних сина, дочки без спеціальних на те повноважень. Дієздатні непрацездатні син, дочка можуть доручити захист своїх прав іншим особам, оформивши належним чином повноваження цих осіб».

Зробивши спробу визначити правове становище батьків у разі вчинення ними правочинів стосовно своїх малолітніх дітей, не торкалися питання зловживання батьками своїми суб'єктивними правами щодо власних дітей. Вважаємо, що таке зловживання є винятком із загальних правил і не повинне впливати на зроблені нами висновки.

Зазначимо, що якщо права батьків щодо своїх неповнолітніх дітей впливають з природних прав людини, частина з яких визначена законом, і будь-яких додаткових заходів для встановлення цих прав не потребується, то зовсім по-іншому вирішується питання щодо опіки та піклування. Згідно зі ст. 60, 61, 63 ЦК України, опікун отримує повноваження законного представника не безпосередньо із закону, а через рішення суду про встановлення опіки та призначення опікуна. Через те наступною підставою виникнення недоговірною представництва є рішення суду.

Водночас актуальним є питання про визначення правового становища опікунів у разі вчинення ними правочинів стосовно підопічних.

В усіх тих випадках, коли турбота про дітей не може бути здійснена батьками або усиновителями, держава встановлює такий порядок, за якого інтереси дітей, турбота про них, їхнє виховання довіряються особам, які зможуть забезпечити

належне виконання цих почесних і складних обов'язків. Так само ретельно відбираються особи, яким можна довірити догляд і турботу про повнолітніх, цілком або частково недієздатних. Держава систематично контролює діяльність усіх цих осіб, перевіряє, як вони здійснюють свої обов'язки [42, с. 72].

У тих випадках, коли діти залишилися без батьківського піклування, над ними встановлюється опіка або піклування [22, с. 13].

У ст. 55 ЦК України говориться: «Опіка і піклування встановлюються з метою забезпечення немайнових і майнових прав та інтересів малолітніх, неповнолітніх осіб, а також повнолітніх осіб, які за станом здоров'я не можуть самостійно здійснювати свої права і виконувати обов'язки».

Не може бути призначений опікуном чи піклувальником той, хто має намір, наприклад, заволодіти майном підопічного. Але встановити це до призначення його опікуном чи піклувальником досить складно.

На думку З. Ромовської, найкраще для дитини, коли опікуном чи піклувальником стає хтось із її родичів.

Якщо дитина може виразити свою волю, то це має бути враховано у разі вибору опікуна чи піклувальника. У житті, на жаль, не завжди можна перевірити здатність особи до виховання дитини. Крім того, часто буває відсутність вибору опікуна (піклувальника), тому що лише одна особа зголошується бути опікуном чи піклувальником. Тому за відсутності можливості вибору опікуном та піклувальником може бути призначена особа, яка не готова до виконання нових для неї обов'язків [49, с. 464]. Це може потягти за собою непередбачувані негативні наслідки, одним з яких можуть бути правопорушення, скоєні підопічним. Тому у разі вчинення неповнолітніми суспільно небезпечних дій органи досудового слідства за допомогою матеріалів, наданих органами опіки і піклування, повинні встановлювати, чи не є ці дії результатом відсутності належної уваги до виховання дітей з боку опікунів.

Зловживання опікунськими обов'язками, тобто використання опіки з корисною метою і на шкоду підопічного (наприклад, зайняття житлової площі, використання майна, яке лишилося після смерті батьків) або залишення підопічних без нагляду та необхідної допомоги, тягне за собою кримінальну відповідальність [33, с. 199].

Опікуна та піклувальника іноді називають особами, які замінюють батьків. На нашу думку, З. Ромовська правильно зазначила, що таке прирівнювання їх до батьків є некоректним, адже ні матір, ні батька замінити, як правило, неможливо.

Опікун чи піклувальник одержує багато з тих прав та обов'язків щодо дитини, якими володіли її батьки, але, звичайно, не в порядку правонаступництва [49, с. 470].

Особи, у відношенні яких може виникнути припущення про те, що вони неналежним чином будуть виконувати свої обов'язки, самим законом не допускаються до виконання обов'язків опікуна. Для того щоб довірити виконання цих обов'язків тому або іншому громадянину, закон висуває йому низку позитивних вимог. Наприклад, згідно з ч. 4 ст. 63 ЦК України, опікун або піклувальник призначаються переважно з осіб, які перебувають у сімейних, родинних відносинах з підопічним, з урахуванням особистих стосунків між ними, можливості особи виконувати обов'язки опікуна чи піклувальника. У разі призначення опікуна для малолітньої особи та у разі призначення піклувальника для неповнолітньої особи враховується бажання підопічного [42, с. 72–73].

Згідно з ч. 3 ст. 67 ЦК України, опікун вчиняє правочини від імені та в інтересах підопічного.

Опікуни недієздатних не вправі вчиняти правочини з підопічними, а також представляти інтереси осіб, які перебувають у них під опікою й піклуванням у разі вчинення правочинів або ведення судових справ між підопічним і чоловіком (дружиною) опікуна і його близьких родичів. Але в житті трапляються випадки, коли цього правила не дотримуються.

І справа тут, на нашу думку, не у судових помилках. Ці випадки свідчать про не досить чітке врегулювання правового становища опікунів (піклувальників) у судовому процесі. З одного боку, закон забороняє брати участь у справі представнику, якщо інтереси підопічного суперечать його інтересам або інтересам його дружини (чоловіка) й близьких родичів, а з іншого боку, не вказує, як же повинні бути здійснені цивільні й процесуальні права підопічного, якщо така колізія інтересів все-таки виникла [50, с. 124].

Зазначені норми акцентують увагу на правовому становищі опікуна і не згадують органи опіки і піклування. Між тим опіка (піклування) є особливою формою державної турботи про неповнолітніх дітей, що залишились без піклування батьків, та

повнолітніх осіб, які потребують допомоги щодо забезпечення їхніх прав та інтересів [51].

У зв'язку з тим, що орган опіки і піклування створено державою і є складовою частиною державного управління у сфері забезпечення прав та інтересів дітей, недієздатних та обмежено дієздатних осіб, а також те, що ці органи наділені низкою прав та обов'язків щодо організації опіки і піклування, то є всі підстави стверджувати, що ці органи посідають чільне місце в представницьких правовідносинах. Це місце визначається специфікою участі органу опіки і піклування у цих відносинах. Специфіка діяльності органів опіки і піклування проявляється в тому, що вони хоч і не є безпосередніми учасниками представницьких правовідносин, але перебирають на себе право здійснювати контроль за діяльністю опікуна.

Так, згідно зі ст. 71 ЦК України, опікун не має права без дозволу органу опіки та піклування:

- відмовитися від майнових прав підопічного;
- видавати письмові зобов'язання від імені підопічного;
- укладати договори, які підлягають нотаріальному посвідченню та (або) державній реєстрації, в тому числі договору щодо поділу або обміну житлового будинку, квартири;
- укладати договори щодо іншого цінного майна [52, с. 231–232].

Необхідність попередньої згоди органів опіки на вчинення правочинів забезпечує інтереси підопічних. Якщо органи опіки і піклування дійдуть висновку, що вчинений правочин відповідає інтересам дитини, то такий правочин вважається дійсним з моменту його вчинення. У житті не виключені випадки, коли опікун змушений в інтересах підопічного вчинити правочин до отримання відповідного дозволу. Наприклад, у разі тяжкої хвороби підопічного може виникнути необхідність у швидкій реалізації частини його майна для використання отриманих коштів на лікування. Визнавши продаж доцільним, органи опіки вправі погодити дії опікуна і договір купівлі-продажу, проведений за таких обставин, буде визнано дійсним [45, с. 188].

Недієздатні особи не можуть розуміти значення своїх дій, отже, вони не можуть і нести відповідальності за завдану у результаті правочину шкоду майну особи, що вступила з ним в правочин. Своєю чергою дієздатна особа, що вчинила з недієздатною особою правочин й спричинила у зв'язку із цим

майновий збиток останній, зобов'язана цей збиток відшкодувати [53, с. 27].

Наприклад, Котів виміняв у недієздатного Ясова під час відсутності його опікуна чоботи на хутряню шапку, знаючи, що Ясов недієздатний. Суд визнав цей правочин недійсним і зобов'язав Котова повернути чоботи підопічному. Шапка ж Котова Ясовим була приведена в непридатність. У цьому разі збитки лягають на самого власника шапки, який вчинив правочин з недієздатною особою.

Опікуни в подібних випадках ніякої відповідальності за дії підопічних не несуть.

Шкода, завдана недієздатною фізичною особою, відшкодовується опікуном або закладом, який зобов'язаний здійснювати нагляд за нею, якщо він не доведе, що шкода була завдана не з його вини. Обов'язок цих осіб відшкодувати шкоду, завдану недієздатною фізичною особою, не припиняється в разі поновлення її цивільної дієздатності (ч. 1 ст. 1184 ЦК України) [8]. Але в цьому законодавчому визначенні закладено можливість порушення принципу справедливості та добросовісності. Адже не секрет, що недієздатний може завдати шкоду іншій особі за умови невинуватості опікуна. То чи справедливим для потерпілого буде відмова у відшкодуванні завданої йому шкоди? Може статись і так, що опікун хоч і не доведе, що шкода була завдана не з його вини, але виявиться неплатоспроможним, то і в цьому разі потерпілий залишиться без задоволення, що теж буде несправедливим.

Необхідно звернути також увагу і на те, що, наділяючи органи опіки і піклування широкими повноваженнями щодо захисту прав підопічних та визначаючи різні форми турботи про них, держава водночас не покладає майнової відповідальності за завдану шкоду особі, яка перебуває під опікою, ні на ці органи, ні на себе. Обов'язок органу опіки та піклування вимагати від опікуна відшкодування майнових збитків, завданих підопічному недобросовісним або недбалим виконанням опікунських обов'язків (п. 4.16. Правил опіки та піклування), є занадто слабкою ланкою у загальній системі заходів щодо відшкодування завданої цим особам шкоди (у опікуна може не виявитись майна, він може втратити заробіток тощо) [54, с. 88].

У зв'язку з вищевикладеним пропонуємо ЦК України доповнити статтею 1177-1 «Відшкодування майнової шкоди, завданої малолітній чи недієздатній особі її опікуном» такого змісту:

«1. Майнова шкода, що завдана малолітній чи недієздатній особі з вини її опікуна, відшкодовується ним у повному обсязі.

У разі смерті опікуна або виявленні його неплатоспроможності така шкода відшкодовується державою. Держава зобов'язана звернутися з регресним позовом до особи, з вини якої було завдано шкоду потерпілому.

2. Умови та порядок відшкодування державою майнової шкоди, завданої малолітній чи недієздатній особі з вини її опікуна, встановлюється законом».

А також ст. 1184 ЦК України доповнити частиною третьою такого змісту:

«3. Якщо буде доведено, що майнова шкода була завдана недієздатною фізичною особою не з вини опікуна або закладу, який зобов'язаний здійснювати нагляд за нею або він виявиться неплатоспроможним, то така шкода відшкодовується державою.

Умови та порядок відшкодування майнової шкоди, завданої майну фізичної особи недієздатним, встановлюється законом».

Відповідно до ч. 3 ст. 242 ЦК України законним представником у випадках, визначених законом, може бути й інша особа. Зокрема, А. Бабаскін до таких відносить учасника повного товариства або простого товариства, який має право діяти від імені товариства, якщо інше не встановлено засновницьким договором або договором простого товариства (ст. ст. 122, 1135) [55, с. 331].

Вказану думку підтримує і І. Кучеренко, мотивуючи це тим, що оскільки у повному товаристві відсутні виконавчі органи (колегіальні, одноособові), то ведення справ товариства за ст. 122 ЦК України можливе шляхом представництва товариства як юридичної особи кожним учасником повного товариства [55, с. 163].

Автори науково-практичного коментаря до цивільного законодавства України (А. Ярема, В. Карабань, В. Кривенко, В. Ротань) [56, с. 592] зазначили, що до представництва за законом належить також і представництво, що потребує додаткового юридичного акта. Окрім опікуна, який отримує повноваження законного представника не безпосередньо із закону, а через рішення суду про встановлення опіки та призначення опікуна (ст. 60, 61, 63 ЦК України).

З цим можна було б погодитися, якби не звертати увагу на вищевикладене. Призначаючи опікуна, суд діє від імені держави. Органи опіки і піклування, створені державою, повинні

забезпечити здійснення не тільки суб'єктивного права і виконання обов'язків підопічних, але й здійснювати контроль за діяльністю призначеного судом опікуна (піклувальника). Саме тому таке представництво правильніше називати недоговірним, що виникає на підставі рішення суду. Повноваження такого представництва формуються на підставі закону. За наданням повноваження таке представництво можна віднести до представництва, повноваження у якому виникає за законом.

Висновки

Вольові акти опікуна повинні перебувати у прямій залежності зі здійсненням суб'єктивних прав і виконанням обов'язків підопічного та вказівкою закону. При цьому необхідно враховувати засади справедливості, добросовісності і розумності стосовно підопічного.

Найбільш природним явищем, що відповідає сутності цивільно-правового представництва, є договірне представництво. В його основі лежить погоджене волевиявлення представника і особи, яку він представляє. Як правило, таке представництво здійснюється за довіреністю. За відсутності договору про представництво виникають явища, подібні до представництва. Тому цивільно-правове представництво найдоцільніше поділяти на договірне і недоговірне представництво.

Договірне представництво виникає за волею як дієздатної особи, яка звертається за допомогою до представника для вчинення правочинів, так і за волею представника. За загальним правилом відносини договірного представництва відповідають загальним умовам вчинення правочинів.

Договірне представництво може ґрунтуватися та здійснюватись на підставі договору доручення або на підставі акта органу юридичної особи. У разі представництва на підставі акта органу юридичної особи, окрім наявності зустрічного волевиявлення майбутнього представника, присутній також і обов'язок діяти певним чином у зв'язку з виконанням цією особою службових обов'язків та приписів, які вказані у акті органу юридичної особи.

За підставами виникнення, джерелом фінансування патронатний договір, договір про створення прийомної сім'ї та договір про створення будинку сімейного типу можна віднести до договірного представництва.

До договірному представника належать також і помічник, якого має право собі вибрати дієздатна фізична особа, яка за станом здоров'я не може самостійно здійснювати свої права та виконувати обов'язки.

Особливості інституту комерційного представництва:

– якщо перед фірмою постає питання, що доцільніше: відкрити філіал чи укласти договір з комерційним представником, то, безумовно, слід віддати перевагу комерційному представництву, оскільки це значно простіше, дешевше, оперативніше;

– з комерційним представником можна укласти такий договір, за яким він буде отримувати заробітну плату залежно, наприклад, від кількості укладених договорів поставки, тобто фінансові відносини будуть будуватися на принципі «самоокупності»;

– комерційний представник не пов'язаний трудовими відносинами з особою, яку він представляє;

– допускається одночасне комерційне представництво різних сторін у правочині.

Представницькі функції батьків стосовно своїх малолітніх дітей підтверджені нотаріальною і судовою практикою. Але з аналізу сімейного законодавства вбачається, що представницькі функції батьків стосовно своїх малолітніх дітей засновані не на наданих ним повноваженнях, а на їхніх природних правах щодо виховання і утримання дітей.

Список використаних джерел:

1. Гелецька І.О. Правове регулювання відносин представництва у цивільному праві: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2005. 205 с.
2. Грибанов В.П. Осуществление и защита гражданских прав: монографія. Москва: Статут, 2000. 318 с.
3. Бірюков І.А. Интерес і суб'єктивне цивільне право. *Право України*. 2004. № 8. С. 18–21.
4. Тархов В.А. Гражданское право. Чебоксары. 1997. 331 с.
5. Рішення Конституційного Суду України. Справа № 1-10/2004/. 1 грудня 2004 року № 18-рп/2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v018p710-04>.
6. Советское гражданское право: учебник / под ред. О.С. Иоффе. Ленинград: ЛГУ, 1958. 511 с.
7. Лазько Г.З. Правова природа представництва в цивільному процесі: дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.03. Київ, 2006. 203 с.
8. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.02.2003 р., № 435-IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 25.06.2021).

9. Советское гражданское право : учебник / под ред. Б.Б. Черепашина. Москва : ЛГУ, 1971. 238 с.
10. Комментарий к Гражданскому кодексу Молдавской ССР / под ред. П.П. Морозова. Кишинев, 1971, 670 с.
11. Рясенцев В.А. Основания представительства в советском гражданском праве. *Ученые записки ВЮЗИ*. 1948. № 1. С. 48–50.
12. Советское гражданское право : учебник / под ред. О.С. Иоффе. Москва : Юрид. лит., 1967. 494 с.
13. Советское гражданское право : учебное пособие. В 2 т. / под ред. Ю.Х. Калмыкова, В.А. Тархова. Саратов : Изд-во Саратовского ун-та, 1991. Т. 1. 454 с.
14. Невзгодина Е.Л. Основания представительства в советском гражданском праве. Вопросы правового регулирования в социалистическом обществе. *Доклады конференции правоведов*. Свердловск, 1974. С. 68–82.
15. Невзгодина Е.Л. Представительство. Договор поручения. Доверенность. *Вопросы правового регулирования в социалистическом обществе*. Свердловск. 1973, № 18. С. 61–69.
16. Бірюков І.А., Заїка Ю.О., Співак В.М. Цивільне право України. Загальна частина : навчальний посібник. Київ : Наукова думка, 2000. 304 с.
17. Ландкоф С.Н. Основы гражданского права. Київ : «Радянська школа», 1948. 213 с.
18. Гражданское право : учебное пособие. В 2 ч. / под общ. ред. Ю.К. Толстого, А.П. Сергеева. Санкт-Петербург : Теис., 1996. Ч. 1. 549 с.
19. Вольфсон В. Підручник цивільного права. Харків : Юридичне видавництво Наркомюсту УРСР, 1927. 216 с.
20. Иоффе О.С. Обязательственное право. Москва : Юрид. лит., 1975. 880 с.
21. Урусова Г. Договір доручення: укладення та виконання. *Бухгалтерія*. 2003. № 20. С. 62–65.
22. Андреев В.К. Представительство в гражданском праве : учебное пособие. Калинин : КГУ, 1978. 87 с.
23. Советское гражданское право: в 2 т. / под ред. О.С. Иоффе. Ленинград : Изд-во Ленинградского ун-та, 1971. Т. 1. 472 с.
24. Курс гражданского права / под ред. Г.Ф. Шерешевича. Тула : Автограф, 2001. 719 с.
25. Про внесення змін до Сімейного кодексу України : Закон України від 23 грудня 2006 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/524-16#Text>.

26. Сімейне право України : підручник / за ред. В.С. Гопанчука. Київ : Істина, 2002. 304 с.
27. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року №2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>.
28. Науково-практичний коментар до Сімейного кодексу України / за ред. Ю.С. Червоного. 2003. 461 с.
29. Рясенцев В.А. Семейное право. Москва : Юрид. лит., 1971. 324 с.
30. Свердлов Г.М. Охрана интересов детей в советском семейном и гражданском праве. Москва : Изд-во Академии наук СССР, 1955. 102 с.
31. Ершова Н.М. опека, попечительство, усыновление. Москва : Госюриздат, 1984. 109 с.
32. Бошко В.И. Очерки советского семейного права. Киев : Госполитиздат УССР, 1952. 412 с.
33. Сімейне право : навчальний посібник / С.П. Індиченко, В.С. Гопанчук, О.В. Дзера, Л.А. Савченко ; за ред. О.В. Дзери. Київ : Вентурі, 1997. 272 с.
34. Дрішлюк А. Агентський договір у цивільному праві України. *Підприємництво, господарство і право*. 2003. № 3. С. 37–39.
35. Цивільне та сімейне право у запитаннях і відповідях : навчальний посібник / Є.О. Харитонов, О.М. Калітенко, В.М. Зубар та ін. ; під заг. ред. Є.О. Харитонова. Харків : Одиссей, 2002. 639 с.
36. Гражданское и торговое право капиталистических государств / под ред. В.П. Мозолина и М.И. Кулагина. Москва, 1980. 382 с.
37. Цивільне право України : підручник: в 2 ч. / за ред. Ч.Н. Азімова та ін. Харків : Право, 2000. Ч. 1. 365 с.
38. Гуев А.Н. Гражданское право. Москва : Инфра-М, 2003. Т. 2. 453 с.
39. Бабкина Е. Развитие теории представительства в коммерческих отношениях. *Белорусский журнал международного права и международных отношений*. 1999. № 4.
40. Чуркин А. Коммерческое представительство на фондовой бирже. *Підприємництво, господарство і право*. 2003. № 4. С. 68–70.
41. Советское гражданское право : учебник: в 2 ч. / под ред. В.А. Рясенцева. Москва : Юрид. лит., 1965. Ч. 1. 304 с.
42. Халфина Р.О. Значение и сущность договора в советском социалистическом гражданском праве. Москва : Академия наук СССР, 1954. 238 с.

43. Кузнецова Л.Г., Шевченко Я.Н. Гражданско-правовое положение несовершеннолетних. Москва. 1968. 56 с.
44. Советское гражданское право : учебник / под ред. О.С. Иоффе. Ленинград : ЛГУ, 1958. 511 с.
45. Пергамент А.И. Опекун как гражданско-правовой представитель несовершеннолетнего. *Ученые записки ВИЮН*. М. 1968. № 14. С. 174–197.
46. Бірюков І.А. Правове становище батьків і опікунів при укладенні ними правочинів стосовно своїх малолітніх дітей чи підопічних ним осіб. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. № 6. 2004. С. 65–71.
47. Нечаева А.М. Права и обязанности родителей по воспитанию детей. Москва. 1973. 126 с.
48. Веберс Я.Р. Правосубъектность граждан в советском гражданском и семейном праве. Рига : Знание, 1976. 231 с.
49. Ромовська З.В. Сімейний кодекс України. Науково-практичний коментар. Київ, 2003, 633 с.
50. Бобренко Я., Скловский К. Вопросы гражданского представительства в судебной практике. *Советская юстиция*. 1982. № 9. С. 120–124.
51. Правила опіки та піклування : Наказ Державного комітету у справах сім'ї та молоді, Міністерства освіти України, МОЗ України, Міністерства праці та соціальної політики України від 26.05.1999 року № 34. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0387-99#Text>.
52. Гражданское право : учебное пособие: в 2 т. / под общ. ред. П.Е. Орловского и С.М. Корнеева. Москва : Юрид. лит., 1969. Ч. 1. 558 с.
53. Ершова Н.М. Опекa и попечительство над взрослыми. Москва : Госюриздат, 1962. 43 с.
54. Бірюков І.А. Співвідношення природних прав з цивільною правоздатністю та суб'єктивними правами фізичної особи. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. № 8. 2004. С. 83–89.
55. Цивільний кодекс України : науково-практичний коментар: у 2 ч. / за заг. ред. Я.М. Шевченко. Київ : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2004. Ч.1. 692 с.
56. Науково-практичний коментар до цивільного законодавства України: в 4 т. / А.Г. Ярема, В.Я. Карабань, В.В. Кривенко, В.Г. Ротань ; за ред. А.Г. Яреми. Київ : А.С.К. 2004. Т. 1. 928 с.